

Koncepcja biblioteki jako „trzeciego miejsca” w kontekście potrzeb osób starszych

Słowa kluczowe: „trzecie miejsce”, ludzie starsi, oferta usługowa biblioteki

Abstrakt: Koncepcja biblioteki jako „trzeciego miejsca” – przestrzeni dla nieformalnego życia publicznego – w którym chętnie się przebywa, spędza czas wspólnie z innymi, zyskuje w Polsce coraz więcej zwolenników. Znajduje ona odzwierciedlenie w rozwiązaniach architektonicznych nowych i modernizowanych budynków bibliotecznych. Pojawiają się w nich sale konferencyjne, multimedialne, centra dydaktyczne, galerie, księgarnie, bary kawowe, miejsca do odpoczynku. Biblioteki, zapewniając wygodne miejsca do nauki, pracy, wielu form aktywności, ale też i odpoczynku, kierują do swoich użytkowników ofertę różnego rodzaju działań. Celem artykułu jest analiza podejmowanych przez biblioteki publiczne inicjatyw na rzecz osób starszych i próba odpowiedzi na pytanie, czy biblioteka może być „trzecim miejscem” dla seniora?

Keywords: “third place”, older people, library service offer

Abstract: Concept of a library as a “third place” – a space for informal public life – in which people are happy to spend time together with other, gains in Poland more and more supporters. There it is reflected in the architectural solutions of new and improved library buildings. They feature meeting rooms, multi-media, educational centers, galleries, bookstores, coffee shops, a place to rest. Libraries, providing a comfortable places to study, work and many other forms of activity, they offer different kinds of activities to the readers. This article aims to analyze undertaken by public libraries initiatives for the elderly and attempt to answer the question of whether the library can be a “third place” for seniors?

Postrzeganie biblioteki jako „trzeciego miejsca”, nawiązujące do koncepcji sformułowanej w latach osiemdziesiątych XX w. przez amerykańskiego socjologa Raya Oldenburga [24] zyskuje w Polsce coraz więcej zwolenników. Świadczą o tym: tematyka organizowanych konferencji, szkolenia dla bibliotekarzy¹⁹, programy kształcenia uniwersyteckiego, a także publikacje w literaturze naukowej i czasopismach fachowych.

¹⁹ M. in. *Biblioteka jako trzecie miejsce. Międzynarodowa Konferencja Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego* (2011 r.); *Seminarium dla bibliotekarzy zorganizowane w Bibliotece Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie* (2011 r.); *Biblioteka jako trzecie miejsce. Konferencja dla bibliotekarzy zorganizowana przez Bibliotekę Pedagogiczną w Skierniewicach*; *Biblioteka jako trzecie miejsce. III Regionalna Konferencja Programu Rozwoju Bibliotek* (Opole 2012 r.).

Teoria Raya Oldenburga odnosiła się do specyficznej sytuacji w Stanach Zjednoczonych, gdzie na skutek industrializacji i rozwoju przedmieść doszło do zmniejszenia liczby sąsiedzkich kontaktów, co wpłynęło negatywnie na społeczności lokalne [24, s. 8-13].

„Trzecie miejsce” – w odróżnieniu od „pierwszego”, czyli domu (najważniejszego ze wszystkich) i „drugiego”, czyli pracy, które motywuje do rozwoju, nadaje sens życiu i wpływa na poprawę jego jakości [24, s. 16] – to przestrzeń publiczna, miejsce regularnych, nieformalnych i dobrowolnych spotkań, miejsce, w którym rozmawia się, wyraża opinie, dzieli poglądami, a wszystko to odbywa się w niezobowiązującej, przyjaznej atmosferze. Jednym z wyróżników „trzeciego miejsca” jest jego neutralność. Tutaj nikt nie pełni roli gospodarza, a wszyscy czują się dobrze, jak w domu [24, s. 22]. To swoisty „dom, z dala od domu” [24, s. 38-39].

Ray Oldenburg utożsamiał „trzecie miejsce” z barami, kawiarniami, księgarniami, salonami fryzjerskimi, salonami piękności i innymi miejscami zlokalizowanymi w centralnych punktach osiedli mieszkalnych. Obecnie, coraz częściej wskazuje się, że również i inne instytucje, w których spędza się wolny czas i prowadzi życie towarzyskie, mogą pełnić funkcję „trzeciego miejsca”. Doskonale w tę ideę wpisują się biblioteki publiczne.

Zgodnie z wytycznymi IFLA/UNESCO [15] głównymi celami bibliotek publicznych są: „udostępnianie zasobów i świadczenie usług (różnorodnymi metodami i środkami), służących zaspokojeniu potrzeb jednostki i grup w zakresie edukacji, informacji i rozwoju osobistego, włączając w to rekreację i czas wolny. Odgrywają one ważną rolę w rozwoju i funkcjonowaniu społeczeństwa demokratycznego poprzez oferowanie jednostce dostępu do szerokiej i różnorodnej wiedzy, myśli, opinii” [15, s. 19]. IFLA/UNESCO wskazują, że biblioteki publiczne „odgrywają ważną rolę jako teren publiczny i miejsce spotkań. Jest to szczególnie ważne w środowiskach, gdzie istnieje niewiele tego typu miejsc” [15, s. 25]. Biblioteka publiczna określana jest mianem „salonu społeczności”. Wykorzystanie bibliotek w celach edukacyjnych, kulturalnych, rozrywkowych „sprzyja nawiązywaniu kontaktów nieformalnych pomiędzy członkami społeczności. Korzystanie z biblioteki publicznej może być pozytywnym doświadczeniem społecznym” [15, s. 25].

Na korzyść bibliotek publicznych jako „trzeciego miejsca” przemawiają: ich lokalizacja (zwykle w pobliżu innych ośrodków działalności środowiskowej), demokratyczny charakter (są dostępne dla wszystkich, bez względu na wiek, wykształcenie, poglądy polityczne itp.) oraz fakt, że korzystanie z nich jest bezpłatne²⁰.

Biblioteki publiczne w Polsce świadome przemian kulturalnych, społecznych, ekonomicznych i technologicznych zachodzących w społeczeństwie, starają się dostosować do tych zmian poprzez rozszerzanie i wzbogacanie oferty świadczonych usług. Podejmują różnego rodzaju działania skierowane do różnych grup użytkowników.

---

²⁰ Poza pewnymi kosztami, które czytelnicy muszą ponieść, związanymi np. z wyrobieniem karty bibliotecznej, usługami kserograficznymi, opłatami za przetrzymanie wypożyczonych materiałów itp.

Od połowy ostatniego dziesięciolecia obserwuje się coraz większe zainteresowanie działalnością bibliotek publicznych ze strony osób starszych [9, s. 16-17]²¹. Jest to wynikiem zarówno procesu starzenia się społeczeństwa – wydłużenia przeciętnej długości życia, jak i coraz bardziej uświadamianej potrzeby aktualizacji wiedzy, zdobywania nowych umiejętności, związanych z pojawieniem się nowych narzędzi, technologii, materiałów.

Seniorzy to szczególna kategoria użytkowników, ponieważ starość jest fazą życia najbardziej zróżnicowaną, nie podlegającą regułom, zależy bowiem od poprzednich faz życia – dzieciństwa, młodości i starości, a te bywają odmienne w przypadku różnych osób. Ludzie starzeją się na wiele sposobów, dlatego trudno ustalić wyraźne granice w cyklu ludzkiego życia. Według Światowej Organizacji Zdrowia starość rozpoczyna się w 60 roku życia i dzieli się na etapy: 60-75 rok życia, 75-90 oraz 90 i powyżej [28, s. 88].

Zmiany biologiczne związane ze starzeniem się i starością pozostają w ścisłym związku ze zmianami psychologicznymi i społecznymi. Subiektywna ocena tych zmian wpływa na obraz samego siebie, postawę w stosunku do otoczenia, a w rezultacie na sposób społecznego funkcjonowania osoby starej [28, s. 89]. Starość powoduje wiele strat i dolegliwości, wzbudzając silne negatywne emocje. Do najdotkliwszych strat można zaliczyć utratę zdrowia, kondycji i atrakcyjności fizycznej, utratę bliskich, pozycji społecznej i poczucia przynależności [28, s. 90]. Starość objawia się różnego rodzaju ubytkami w fizycznym i psychicznym funkcjonowaniu. Narządy sensoryczne stają się mniej sprawne, w mózgu następują stopniowe zmiany, które powodują problemy z pamięcią i w sprawności myślenia. Konsekwencją utraty bliskich może być bierność, apatia, poczucie osamotnienia, trudności w nawiązywaniu i podtrzymywaniu nowych relacji interpersonalnych. Ograniczone kontakty społeczne wynikają także z zakończenia pracy zawodowej. Konsekwencjami przejścia na emeryturę są utrata prestiżu, wzrost poczucia bezużyteczności, ograniczone kontakty z innymi, konieczność zagospodarowania czasu wolnego, a zarazem pogorszenie sytuacji materialnej [28, s. 91].

W odniesieniu do seniorów dają się zauważyć dwie postawy. Jedna – charakterystyczna dla myślenia potocznego, ludzi młodych, osób aktywnych społecznie i zawodowo – posługuje się stereotypem starości, który daje negatywny obraz tej fazy życia [29, s. 146]. Utożsamia ona człowieka starego z osobnikiem podatnym na choroby, konserwatywnym, wymagającym od otoczenia spełniania jego zachcianek, domagającego się określonych wygód i ciągle pouczającego młodszych od siebie. Kierowanie się w ocenie ludzi starych tą postawą powoduje upowszechnianie się w społeczeństwie braku wiary w jakiegokolwiek możliwości rozwojowe seniorów. Druga postawa,

---

²¹ W 2010 r. w bibliotekach publicznych było zarejestrowanych 461 806 czytelników powyżej 60 roku życia, a w 2011 r. 505 109. Dane pochodzą z rocznika *Biblioteki publiczne w liczbach* – zestawień zbiorczych o stanie bibliotek publicznych opracowanych przez Pracownię Bibliotekoznawstwa Instytutu Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej na podstawie danych GUS, dostępnych na stronie Biblioteki Narodowej. Tryb dostępu: <http://www.bn.org.pl/zasoby-cyfrowe-i-linki/elektroniczne-publicacje-bn/biblioteki-publiczne-w-liczbach>. Stan z dnia 10.02.2013.

reprezentowana przez andragogów i gerontologów, wskazuje na możliwości rozwojowe człowieka w ciągu całego życia, a starość postrzega w kategoriach zadań rozwojowych [29, s. 146]. Zwolennicy tego podejścia, którzy dostrzegają możliwości rozwoju człowieka starego, podkreślają, że nie należy eksponować wyłącznie zmian nieuniknionych, ale skupić się na zmianach pozytywnych i odkrywać kierunki rozwoju w okresie starości. Wskaźnikami rozwoju człowieka starego powinny być: budowanie pozytywnego obrazu samego siebie; elementy profilaktyki starzenia się; utrzymanie funkcji i zdolności poznawczych („gimnastyka mózgu”); uczenie się, aktualizowanie kompetencji życiowych; zainteresowanie życiem wewnętrznym budujące własną mądrość życiową oraz poszukiwanie nowych dróg aktywności [29, s. 148].

Potencjał tkwiący w seniorach dostrzegają biblioteki publiczne, które od lat działają na rzecz osób starszych. Początkowo były to działania sporadyczne, okazjonalne, które w ostatnich latach przybrały charakter stały, cykliczny. Seniorzy mogą korzystać ze zbiorów bibliotek na miejscu, w czytelni lub wypożyczać je do domu. Niektóre z placówek oferują usługę „książka na telefon”. Po złożonym przez telefon zamówieniu, zbiory dostarczane są do miejsca zamieszkania, przez bibliotekarzy, wolontariuszy lub siostry PCK. Usługa ta bywa określana jako „książka do domu”, „książka na sygnał”, „z książką do potrzebujących”. Do zbiorów cieszących się dużym zainteresowaniem wśród osób starszych należą książki drukowane „dużą czcionką” oraz tzw. książka mówiona w postaci kaset magnetofonowych. Seniorzy zachęceni są również do korzystania z nowszych wersji audiobooków na płytach CD, zapisanych w formacie mp3 oraz odtwarzanych w czytnikach PC.

Biblioteki publiczne dbając o wizerunek miejsca otwartego i przyjaznego ludziom starszym, próbują jednocześnie zerwać z występującym jeszcze w pewnych środowiskach stereotypem biblioteki, w której można tylko i wyłącznie wypożyczać książki. Organizują spotkania Dyskusyjnych Klubów Książki, kursy komputerowe, warsztaty edukacyjne i prozdrowotne, spotkania z pisarzami, aktorami, artystami, lektoraty języków obcych, konkursy twórczości, konkursy recytatorskie, pokazy filmów, koncerty muzyczne i wiele innych. Celem tych działań jest aktywizacja osób starszych, przygotowanie do samodzielnego uczestnictwa w imprezach kulturalnych a także do ich współrealizacji.

Przykładem biblioteki, która łącząc tradycję z nowoczesnością pokazuje, że seniorzy mogą nadal się uczyć, poznawać nowe technologie, być aktywnymi uczestnikami atrakcyjnych zdarzeń i usług jest Miejska Biblioteka Publiczna we Wrocławiu [26, s. 11]. W 2007 r. Biblioteka przystąpiła do konkursu ogłoszonego przez UPC Polska na realizację projektu „Akademia e-Seniora”, założeniem którego była szeroko zakrojona edukacja komputerowa i internetowa, ułatwienie seniorom życia poprzez dostęp do praktycznych informacji, umożliwienie kontaktu z bliskimi i ze światem [18]. Inicjatywą umożliwiającą seniorom pogłębianie znajomości obsługi komputera i Internetu są Kluby e-Seniora, działające w każdej filii posiadającej więcej niż dwa stanowiska komputerowe dla czytelników. Seniorzy mogą organizować w nich spotkania i naukę w ramach własnej samopomocy, pomocy bibliotekarza lub doskonalić umiejętności pod kierunkiem wolontariuszy – absolwentów kursów komputerowych i gimnazjalistów. Biblioteka uwzględniając potrzeby

seniorów utworzyła na swojej stronie www zakładkę z aktualną ofertą imprez i zajęć oraz propozycją interesujących lektur, jak np. utwory literatury pięknej, których bohaterami są osoby starsze, publikacje z zakresu psychologii społecznej, kosmologii, makijażu i urody. Można tutaj znaleźć również adresy stron internetowych przyjaznych seniorom oraz europejskich federacji i organizacji działających na rzecz ludzi starszych [23].

Godnym odnotowania działaniem Miejskiej Biblioteki Publicznej we Wrocławiu jest międzypokoleniowy projekt „Ziomal spotyka dziadka”, który zachęca do podejmowania inicjatyw na rzecz innych grup wiekowych, przełamywania barier, budowania wzajemnego zrozumienia dla grup w różnym wieku oraz współpracy z dziećmi i młodzieżą [19, s. 126-127]. Międzypokoleniowe spotkania na Gadu-Gadu, podczas lekcji bibliotecznych, warsztatów, kursów, czy prezentacji zaowocowały wypracowaniem twórczej i zaangażowanej postawy wobec siebie nawzajem [18].

Inną inicjatywą służącą integracji pokoleń i osób o różnym stopniu niepełnosprawności jest działający od 2009 r. przy Filii nr 23 „Teatr Wśród Książek”, stworzony przez wrocławskiego aktora Tomasza Kwietko-Bębnowskiego. Teatr przygotowuje przedstawienia, programy okolicznościowe na festyny osiedlowe, sięga po twórczość polskich poetów, dziś już nieco zapomnianych. Prezentuje się wrocławskiej publiczności, ma swoją stałą widownię, która chętnie się spotyka i przychodzi do Biblioteki [23]. Teatr występuje też na szerszym forum, poza Wrocławiem. Dla seniorów biorących udział w jego przedstawieniach jest okazją do zaprezentowania swoich możliwości, rozwijania talentów aktorskich, recytatorskich, sposobem na czynne spędzanie czasu wolnego. Przynosi też ogromną satysfakcję, ponieważ występy dostarczają dużo radości widzom.

Co roku, we wrześniu bibliotekarze Miejskiej Biblioteki Publicznej we Wrocławiu organizują zainteresowanym seniorom wyjścia na prelekcje i pokazy w ramach Dolnośląskiego Festiwalu Nauki. Seniorzy zapoznają się z osiągnięciami współczesnej nauki, oswajają z nowymi pojęciami i terminami, dzięki czemu udaje się zmniejszyć ich lęk przed tym, co nieznanne.

Na uwagę zasługuje również fakt, że nowootwarte i zmodernizowane filie Biblioteki mieszczą się na parterze, w otwartej przestrzeni, oferują dogodny podjazd, bez bariery schodów i krętych korytarzy, co sprzyja i zachęca do wizyt. Aranżacją wewnątrz zajmują się profesjonaliści. W wielu filiach zrezygnowano z tradycyjnej czytelni na rzecz kącików do pracy, wygodnych kanap i foteli. Meble zaprojektowane zostały specjalnie na potrzeby konkretnych placówek i dostosowane do przestrzeni, w której się znajdują.

Zbiory oraz propozycje usług bibliotecznych i działań na rzecz osób starszych Miejska Biblioteka Publiczna we Wrocławiu stara się budować w taki sposób, aby ich różnorodność zachęcała seniorów do odwiedzin Biblioteki, by stała się dla nich miejscem spędzania czasu wolnego, rozwijania własnych zainteresowań a także źródłem wielu cennych informacji, wiedzy i doświadczeń.

Wrocławskie Centrum Seniora, doceniając starania Miejskiej Biblioteki Publicznej we Wrocławiu nastawione na edukację i rozwijanie zainteresowań osób starszych,

przyznało tej placówce, a także Dolnośląskiej Bibliotece Publicznej im. T. Mikulskiego we Wrocławiu certyfikat „Miejsca Przyjaznego Seniorom” [31].

Dolnośląska Biblioteka Publiczna od 2008 r. prowadzi systematyczne działania skierowane do osób starszych. Obecność tej grupy wiekowej w Bibliotece wpływa nie tylko na politykę gromadzonych zbiorów, ale także na formy pracy. Prowadzone przez Bibliotekę badania potrzeb seniorów wskazują na preferowanie przez nich form stałych, zbiorowych, o charakterze klubowym, łączących aspekty merytoryczne, towarzyskie i terapeutyczne [14]. Wychodząc naprzeciw tym oczekiwaniom Biblioteka prowadzi regularne kursy, spotkania i szkolenia w ramach klubów: Akademia Pamięci, Akademia Zdrowego Seniora, Dyskusyjny Klub Książki, Dyskusyjny Klub Muzyki i Filmu a także cykliczne kursy w ramach Internetowego E-klubu Seniora, okazjonalne propozycje dostosowane do potrzeb i zainteresowań osób starszych: wystawy, prelekcje, spotkania z psychologiem, lekarzem, terapeutą, przedstawicielami świata kultury i sztuki oraz tematyczne prezentacje filmów i utworów muzycznych [14].

Na przełomie 2008 i 2009 r. Dolnośląska Biblioteka Publiczna realizowała projekt „Seniorzy w przestrzeni nowoczesnej biblioteki”, w 2010 r. projekt „Aktywny senior w bibliotece XXI w.” [16], a w 2011 r. projekt „Tworzę, uczestniczę, jestem. 50+ w bibliotece” [17]. W ramach projektów seniorzy brali udział w warsztatach komputerowych, fotograficznych, plastycznych, zajęciach poprawiających pamięć i zajęciach z wykorzystaniem arteterapii. We wszystkich projektach położono nacisk na kulturalną aktywizację seniorów.

W 2011 r. biblioteka włączyła się w obchody święta seniorów – Senioralia, które obchodzone są we Wrocławiu i na Dolnym Śląsku od 2009 r. Bibliotekarze zorganizowali dzień otwarty dla seniorów pod hasłem „Spotkania z muzyką i sztuką”. Osoby starsze mogły skorzystać w tym dniu z warsztatów rozwijających zdolności artystyczne, pasje i zainteresowania. W Bibliotece odbyły się warsztaty tańca orientalnego bollywood, warsztaty plastyczne decupage, warsztaty wizażu, kolażu, literackie pt. „Jak pisać haiku?”. Czekoladziarnia Połaniecka z Wrocławia zaproponowała warsztaty czekoladowej edukacji, podczas których seniorzy zapoznali się z historią czekolady i sztuką robienia pralinek. Senioralia w Bibliotece zakończyło spotkanie integracyjne wypełnione programem muzyczno-artystycznym. Cała impreza spotkała się z ogromnym zainteresowaniem, entuzjazmem i radością osób starszych [14].

Ciekawą inicjatywą Dolnośląskiej Biblioteki Publicznej było szkolenie „Bezpieczeństwo w Sieci” zorganizowane na początku 2013 r. Jego celem było przekazanie wiedzy na temat bezpiecznego korzystania z zasobów internetowych, podniesienie świadomości na temat zagrożeń, jakie niesie Internet oraz edukacja w zakresie umiejętności rozpoznawania szkodliwych i nielegalnych treści w Sieci [14].

Na początku 2013 r. seniorzy byli również zachęceni do wzięcia udziału w konkursie na wspomnienia pt. „Smaki mojego dzieciństwa – wspomnienia dolnośląskich seniorów”, celem którego jest ocalenie od zapomnienia tradycji i obyczajów dolnośląskiego stołu [14].

Szeroki wachlarz podejmowanych przez biblioteki publiczne inicjatyw pozwala przypuszczać, że seniorzy o różnych zainteresowaniach i pasjach odnajdą wśród nich

atrakcyjne dla siebie propozycje. Biblioteki publiczne zapewniając osobom starszym serdeczną, pełną życzliwości atmosferę, poczucie bycia „u siebie”, a także możliwość rozmowy, poznania nowych osób, przebywania z nimi w bezpiecznej przestrzeni, stają się dla seniorów „trzecim miejscem”, chętnie odwiedzanym, o czym świadczy duża frekwencja podczas wszelkich imprez i działań.

Bibliografia

1. *Aktywny Senior w bibliotece XXI wieku. Bibliografia zalecająca adresowana do bibliotekarzy podejmujących działania na rzecz Seniorów*. Wrocław: Dolnośląska Biblioteka Pedagogiczna, 2010. ISBN 978-83-88685-24-8.
2. ALEKSANDROWICZ Renata. *Biblioteka w życiu ludzi starszych*. In KOMZA Małgorzata (red.). *Oblicza kultury książki: prace i studia z bibliologii i informacji naukowej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005, s. 151-167. ISBN 83-229-2546-8.
3. ALEKSANDROWICZ Renata. *Ludzie starzy jako czytelnicy bibliotek publicznych – próba sondażu*. In FEDEROWICZ Małgorzata, KRUSZEWSKI Tomasz (red.). *Biblioterapia – z zagadnień pomocy niepełnosprawnym użytkownikom książki*. T. 2. Toruń: Wydawnictwo UMK, 2007, s. 121-135. ISBN 83-231-1786-1.
4. BATÓG Dagmara, GOLCZYK Joanna. *Aktywny Senior w bibliotece XXI wieku. Książka i Czytelnik*. 2010, nr 3, s. 30. ISSN 0208-8339.
5. *Biblioteka dla seniorów*. 2009, nr 1. Dodatek do *Poradnika Bibliotekarza*. 2009, nr 6. ISSN 0032-4752.
6. *Biblioteka dla seniorów*. 2009, nr 2. Dodatek do *Poradnika Bibliotekarza*. 2009, nr 9. ISSN 0032-4752.
7. *Biblioteki wobec potrzeb starzejącego się społeczeństwa. Konferencja w Bydgoszczy, 18-20.IX.2006. Materiały konferencyjne*. Warszawa: Polski Związek Niewidomych, 2006.
8. BORECKA Irena. Uczestnictwo seniorów w kulturze. *Poradnik Bibliotekarza*. 2007, nr 1, s. 3-7. ISSN 0032-4752.
9. BUDYŃSKA Barbara, JEZIERSKA Małgorzata. Biblioteki publiczne – kierunki i tendencje rozwoju. Ostatnia dekada. *Bibliotekarz*. 2011, nr 10, s. 8-20. ISSN 0208-4333.
10. CZARNOTA-BAJOREK Agata. Biblioteka dla seniora, czyli co senior w bibliotece i dla biblioteki może... *Poradnik Bibliotekarza*. 2012, nr 5, s. 30-32. ISSN 0032-4752.
11. DOBROWOLSKA Mirosława. Seniorzy w badaniach czytelnictwa. *Poradnik Bibliotekarza*. 2011, nr 3, s. 3-7. ISSN 0032-4752.
12. DOBROWOLSKA Mirosława. *Seniorzy w bibliotekach publicznych: poradnik*. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2012. ISBN 978-83-61464-58-7.
13. DOBROWOLSKA Mirosława. Seniorzy w warszawskich bibliotekach publicznych. *Poradnik Bibliotekarza*. 2009, nr 9, s. 3-10. ISSN 0032-4752.
14. *Dolnośląska Biblioteka Publiczna* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <http://www.dbp.wroc.pl>. Stan z dnia 20.12.12.
15. *Działalność bibliotek publicznych. Wytyczne IFLA/UNESCO*. Oprac. przez zespół pod przewodnictwem Pfilipa Gilla, w imieniu Sekcji Bibliotek Publicznych. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2002. ISBN 87-629-86-3.
16. GŁAZOWSKA Agnieszka, MENDYK Karolina. Seniorzy w Dolnośląskiej Bibliotece Publicznej. *Książka i Czytelnik*. 2011, nr 3, s. 40-41. ISSN 0208-8339.

17. GOLCZYK Joanna. Projekt dla grupy wiekowej 50+. *Książka i Czytelnik*. 2011, nr 3, s. 33. ISSN 0208-8339.
18. GORCZYŃSKA Mirosława. Projekt „Akademia e-seniora” UPC i inne działania w zakresie edukacji komputerowej dla seniorów w Miejskiej Bibliotece Publicznej we Wrocławiu. *Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy* [Dokument elektroniczny]. 2008, nr 7. Tryb dostępu: <http://www.ebib.info/2008/98/a.php?gorczynska>. Stan z dnia 20.12.12.
19. GORCZYŃSKA Mirosława, TARNOWSKA Beata. *Oferta dla seniorów: Miejska Biblioteka Publiczna we Wrocławiu*. In *Biblioteki wobec potrzeb starzejącego się społeczeństwa. Konferencja w Bydgoszczy, 18-20.IX.2006. Materiały konferencyjne*. Warszawa: Polski Związek Niewidomych, 2006, s. 120-127.
20. JASIEWICZ Justyna. *Biblioteka – „trzecie miejsce”*. In GRABOWSKA Dorota, ZYBERT Barbara Elżbieta (red.). *Biblioteka i informacja w aktywizacji regionalnej: praca zbiorowa*. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2012, s. 13-27. ISBN 978-83-61466-97-6.
21. JEDLIŃSKA Lidia Maria, WIŚNIEWSKA Anna. E-integracja – nowatorskie rozwiązania Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Krakowie w stymulowaniu aktywności osób starszych. *Poradnik Bibliotekarza*. 2010, nr 7/8, s. 7-11. ISSN 0032-4752.
22. JEDLIŃSKA Lidia Maria, WIŚNIEWSKA Anna. Nowatorskie rozwiązania Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Krakowie w aktywności osób starszych. *Poradnik Bibliotekarza*. 2013, nr 2, s. 11-15. ISSN 0032-4752.
23. *Miejska Biblioteka Publiczna we Wrocławiu* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <http://www.biblioteka.wroc.pl>. Stan z dnia 20.02.13.
24. OLDENBURG Ray. *The great good place. Cafés, coffee shops, bookstores, bars, hair salons, and other hangouts at the heart of a community*. Wyd. 3. New York: Marlowe&Company, 1999. ISBN 1569246819.
25. Seniorzy w bibliotekach – projekty. *Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy* [Dokument elektroniczny]. 2008, nr 7. Tryb dostępu: <http://www.ebib.info/2008/98/>. Stan z dnia 20.12.12.
26. SŁOWIK Jolanta. Wielkomięskie pokolenia 50+. *Książka i Czytelnik*. 2008, nr 3, s. 11-12. ISSN 0208-8339.
27. WENTA Urszula. Biblioteka dla seniora. *Bibliotekarz Zachodniopomorski*. 2009, nr 2, s. 30-37. ISSN 0406-1578.
28. WIZA Agata. Społeczne i indywidualne aspekty starzenia się. In KARGUL Józef (red.). *Dyskursy młodych andragogów*. Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2002, s. 87-94. ISBN 83-89048-10-8.
29. WNUK Walentyna. *Refleksje na rozwoju człowieka w późnej dorosłości*. In KARGUL Józef (red.). *Dyskursy młodych andragogów*. Zielona Góra: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 2001, s. 145-149. ISBN 83-7268-050-7.
30. WROCŁAWSKA Maria, JERZYK-WOJTECKA Justyna (red.). *Biblioteka jako „trzecie miejsce”*. *Międzynarodowa Konferencja Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego: materiały konferencyjne*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2011. ISBN 978-83-7525-630-7.
31. *Wrocławskie Centrum Seniora* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <http://www.seniorzy.wroclaw.pl>. Stan z dnia 20.02.13.
32. ZYCH Adam A. *Leksykon gerontologii*. Kraków: Impuls, 2010. ISBN 978-83-7587-220-0.